

אשר עגם

לע"נ סבי ר' אשר בן ר' משה ז"ל
זקני הרב אברהם מרדכי בן הרב משה דוד ז"ל

הערות בפרק שני¹

פליגין נאמנות (י"ח ע"ב)

במשנה, "העדים שאמרו כת"י הוא זה אבל אנוסים היינו קטנים היינו פסולי עדות היינו הרי אלו נאמנים ואם יש עדים שכת"י יוצא ממק"א אינן נאמנים". ובגמ', "אמר רמי בר חמא...אלא כי אתמר ארישא איתמר הרי אלו נאמנים אמר רמב"ח לא שנו אלא שאמרו אנוסים היינו מחמת נפשות אבל אמרו אנוסים היינו מחמת ממון אין אלו נאמנים מ"ט אין אדם משים עצמו רשע". ע"כ. וביבמות (כ"ה ע"א - ע"ב) במשנה, "הרגתי הרגנוהו לא ישא את אשתו". ובגמ', "הוא ניהו דלא ישא את אשתו הא לאחר תנשא והא"ר רב יוסף פלוני רבעני לאונסי הוא ואחר מצטרפים להרגו לרצוני רשע הוא והתורה אמרה אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס, וכ"ת שאני עדות אשה דאקילו בה רבנן והא"ר מנשה גזלן דדבריהם כשר לעדות אשה גזלן דד"ת פסול לעדות אשה". ע"כ.

והוכיח רעק"א (בסוגיתנו, וביתר הרחבה בתורעק"א ליבמות אות כ"ו) מהגמ' ביבמות הנ"ל שהטעם שאין אדם משים עצמו רשע הוא ממנ"פ - אם נאמין לו, נצטרך להאמין לו שהוא פסול לעדות וא"כ שוב א"א יהיה להאמין לו (וכך גם למד הש"ש ש"ז פ"ה). ולפ"ז הקשה מדוע בסוגיתנו לא עושים פליגין נאמנות ומאמינים לעדים שהשטר פסול במיגו שאין זה כת"י ושוב אפשר להאמין להם אע"פ שלדבריהם נפסלו לעדות, כיון שאינם באים בתורת עדות אלא בתורת מיגו. עיי"ש.

ואפשר לנסות ליישב את קושיית רעק"א הנ"ל ע"פ דברי הר"י מיגש² שהקשה (וכן הקשו ראשונים נוספים) מדוע לא עושים פליגין דיבורא ומאמינים להם למה שאומרים שהשטר פסול (כי היו אנוסים) ולא מאמינים להם לכך שהם רשעים (כי האונס שלהם היה מחמת ממון). ותירץ בתרצו השני וז"ל: "א"נ יש להשיב דלענין איש פלוני רבעו לרצונו היינו טעמא דמהמנין ליה הוא ואחר להרוג את הרובע ואף ע"ג דאינו נאמן על עצמו - משום דאפשר שיהא הרובע חייב על שיהא הוא רשע ואי זה זה שרבעו לאנסו הלכך נאמן הוא לומר איש פלוני רבעני לרצוני להרוג את הרובע כשיצטרף עימו אחר בעדות זו ואינו נאמן לומר לרצוני רבעני להרוג את עצמו שהרי יש לנו לומר שמא לא רבעו אלא לאנסו. אבל לענין אנוסים היינו מחמת ממון אם נאמין אותם לענין הפקעת השטר והפסד הממון על שמעון ממילא הוו להו רשעים בעדות עצמן ואם לא נאמין אותן בכך

¹תודה רבה לרב פנחס מונדשיין שליט"א שעבר על מקצת הדברים. וכן תודה רבה לכל מי שביררתי את הדברים יחד עימו, ולכל מי שעודדני להוציא את הדברים לאור.

²הובאו דבריו בשטמ"ק שם.

לפסול את עצמן ממילא הוה ליה השטר כשר ויהיו הם כשרים ולפיכך כיון שאינם נאמנים לשום עצמם רשעים ממילא נשאר שטר כשר והממון שבו קיים וזה הטעם האחרון הוא הנכון". עכ"ל.

ונראה שדעתו היא שבסוגיתנו המקרה שונה משאר המקרים שעושים בהם פלגין דיבורא, משום שבסוגיתנו אי אפשר להפריד בין תוכן עדותם (-השטר פסול) לבין מצבם של העדים (-רשעים כי חתמו שקר) ולכן אי אפשר לעשות פלגין דיבורא. ואפשר לומר שמטעם זה אי אפשר גם לעשות פלגין נאמנות, משום שכל מה שפוסלים את השטר זה משום שפוסלים את עצמם, ולכן כדי להאמינם על פסילת השטר צריך להאמין שפוסלים את עצמם ולכן אין אפשרות לעשות פלגין נאמנות. [וע"ע בספר מכתם לדוד (לגר"ד כהן) קונטרס קיום שטרות פ"א אות ה מש"כ להסביר בדברי הר"י מיגש, וכן בספר פשט ועיון (לגר"מ שטרנבוך) מש"כ לתרץ את קושית רעק"א (בתרצו השני)].

אין עד נעשה דיין (כ"א ע"ב)

בגמ', "ייתב ר' אבא וקאמר לה להא שמעתא דעד נעשה דיין, איתביה רב ספרא לר' אבא ראוהו שלשה והן ביי"ד יעמדו שנים ויושיבו מחבריהם אצל היחיד ויעידו בפניהם ויאמרו מקודש החודש מקודש שאין היחיד נאמן ע"פ עצמו, ואי ס"ד דעד נעשה דיין ל"ל כולי האי ליתבו בדוכתיהו וליקדשי, א"ל אף לדידי קשיא לי ושאלתיה לרב יצחק בר שמואל בר מרתא ורב יצחק לרב הונא ורב הונא לחייא בר רב וחייא בר רב לרב וא"ל הנח לעדות החודש דאורייתא וקיום שטרות דרבנן". ע"כ. ותוס' (ד"ה הנח) כתב וז"ל: "ובדאורייתא אין עד נעשה דיין, וטעמא דאענ"ד משום דבעינן שיעידו לפני הדיינין כמ"ש רשב"ם דכתיב ועמדו שני האנשים - אלו העדים, לפני ה' - אלו הדיינים. וי"מ משום דבעינן עדות שאתה יכול להזימה ואם העדים נעשו דיינין עדות שא"א יכול להזימה היא שלא יקבלו הזמה על עצמן. ומיהו לפי טעם זה אם העדים קרובים לדיינים אינם יכולים להעיד דלא יקבלו הזמה עליהם, אלא כיון דבני הזמה נינהו בב"ד אחר עדות שאתה יכול להזימה קרינא בהו ה"נ יהיה הדיין נעשה עד" עכ"ל הצריך לענייננו. והנה קושייתו על הטעם השני מסתמכת ע"כ שלא יתכן שעדים שקרובים לדיינים יפסלו, אך יש להעיר ע"כ שהר"ן (י"ב ע"ב מדפי הר"ף) הביא ירושלמי שאכן סובר שעדים שקרובים לדיינים נפסלים. עיי"ש.

והקצוה"ח (סי' ז' סק"ד) הקשה על הטעם הראשון שמובא בתוס' (בשם הרשב"ם) שאין עד נעשה דיין משום "ועמדו שני האנשים לפני ה'", שלפי טעם זה אם כבר העיד בבי"ד אחר יוכל להיות דיין אח"כ משום שכבר קיים מצות "ועמדו שני האנשים לפני ה'" ומבואר בש"ס ובפוסקים להיפך. ואפשר לומר שכוונת הרשב"ם במה שחידש בפסוק אינה שיש מצוה שהעדים יגידו את עדותם לפני הדיינים אלא החידוש בפסוק הוא שיש שני סוגי אנשים בדיון: דיין ועד, ואי אפשר שאדם שהעיד ותוצאה מכך נקרא "עד" יהיה יכול להיות דיין³.

הקצוה"ח בהמשך דבריו מיישב את קושיית התוס' על הטעם השני (שהרי אפשר להזים אותם בבי"ד אחר והו"ל עדות שאתה יכול להזימה), ותורף דבריו הוא שגם בבי"ד אחר עדיין יהיה עדות שא"א יכול להזימה משום עדים זוממים נענשים רק כאשר נגמר הדין על פיהם ואם הם (- העדים

³ ולפי"ז יש לדון האם אומרים הפוך, שדיין לא יוכל להיות עד (וכגון שיכול להזים עדים שהגיעו לאחמ"כ).

שהפכו לדיינים) יוזמו נמצא שהדין נגמר לפני דיינים פסולים וזה נחשב כאילו לא נגמר הדין. ע"כ. ובקהילות יעקב (כתובות סי' י"ח)⁴ הקשה, שהרי בשעת הגדת העדות היה אפשר לקיים דין הזמה ולא אכפת לנו במה שעכשיו אי אפשר לקיים בהם דין הזמה. ועיי'ש שהביא לכך ראיות מתוס' (סנהדרין פ"א ד"ה ונגמר), וכן ממה שדנים ע"פ עדי השטר אע"פ שמתו וא"א עוד לקיים בהם דין הזמה וע"כ סיבת הדבר היא שכיון שבשעת עדותם על השטר היה אפשר לקיים בהם דין הזמה ה"ל עדות שאתה יכול להזימה אע"פ שכעת אין בהם דין הזמה. עכת"ד הקה"י זצ"ל.

ובטעם שצריך עדות שאתה יכול להזימה הובאו שני הסברים : א. כדי שהעדים יתיראו מלשקר ב. "כאשר זמם" צריך שיהיה אפשר להזים את העדים (גזה"כ). ולטעמים אלו יש ביסוס בדברי הראשונים : בתוס' (מס' מכות דף ב' ע"א ד"ה מעידין) הקשו על מש"כ במשנה שעדים שהעידו על כהן שהוא בן גרושה או בן חלוצה והוזמו אינם נפסלים אלא לוקים, שהרי עדותם היא עדות שא"א יכול להזימה, ותרצו ב' תרוצים : א. עונש המלקות נחשב כאשר זמם. ב. הפסוק "כאשר זמם" לא נכתב לגבי עדות של בן גרושה ובן חלוצה ולכן א"צ בעדותם שתהיה עדות שא"א יכול להזימה. עכת"ד. ובספר אור גדול⁵ (דף קפ"ו ע"ג) הסביר את שני תרוצי תוס' ע"פ שני ההסברים הנ"ל : תרוץ א' בתוס' סובר שצריך עדות שאתה יכול להזימה כדי ליירא את העדים וגם המלקות מייראות את העדים, ואילו תרוץ ב' סובר שצריך עדות שאתה יכול להזימה משום גזה"כ "כאשר זמם" וכיון שהפסוק הזה לא נאמר לגבי העדים הללו ל"צ בהם עדות שאתה יכול להזימה. עכת"ד. ועיי' ברש"י (סנהדרין י"ז ע"ב ד"ה ושני זוממין) שמשמע בדבריו כטעם א'. עיי'ש.

ולפ"ז אפשר לתרץ את קושית הקה"י ולומר שהי"מ סוברים שצריך עדות שאתה יכול להזימה משום גזה"כ (כטעם ב') ולכן צריך שיהיה אפשר לקיים בעדות דין הזמה גם בגמר דין, וכיון שאפי' בבי"ד אחר א"א להזימה (ע"פ מה שהוכיח הקצוה"ח שא"א לעשות כן וכנ"ל) הו"ל עדות שא"א יכול להזימה. אבל תוס' סוברים שצריך עדות שאתה יכול להזימה כדי שיתיראו העדים מלשקר, וכיון שבשעת אמירת העדות היה אפשרות להזים את העדים⁶ העדים התייראו ולכן עדותם נחשבת לעדות שאתה יכול להזימה⁷.

בגדרי אמתלא (כ"ב ע"א)

בגמ', 'ית"ר האשה שאמרה אשת איש אני וחזרה ואמרה פנויה אני נאמנת והא שויה לנפשה חתיכה דאיסורא אמר רבא בר רב הונא כגון שנתנה אמתלא לדבריה...בעא מיניה שמואל מרב אמרה טמאה אני וחזרה ואמרה טהורה אני מהו אמר ליה אף בזו אם נתנה אמתלא לדבריה נאמנת". ע"כ. והקשו הראשונים מדוע נדה שונה מקידושין שהסתפק בכך שמואל, עי' מש"כ לתרץ.

והש"ש (ש"י פ"ח) הביא את דעת מקצת חכמי פרובינציא שאב שאמר שבתו מקודשת אינו יכול לחזור בו אפי' עיי' אמתלא מפני שהאמינה לו התורה על כך. והוכיח הש"ש נגדם ממה שנאמנת

⁴ ובהוצאה החדשה בסי' כ"ד.

⁵ בשם הג"ר זלמן סנדר כהנא-שפירא.

⁶ וצ"ל שאינם יודעים שיהיו דיינים לאחמ"כ, כי אם יודעים - שוב לא יתייראו.

האשה באמתלא על נדה אע"פ שהתורה האמינה לה, שגם האב נאמן באמתלא לחזור בו ממה שאמר שבתו מקודשת אע"פ שהתורה האמינה לו. ועפ"י תרץ גם את קושית הראשונים הנ"ל שהואיל והתורה נתנה לה נאמנות על נידותה חשב שמואל לאסור ואעפ"כ התיר לו רב.

והקשו האחרונים (עי' בחלקת יואב בהגהותיו על הש"ש) שאין להשוות נידה לנאמנות האב בקידושי בתו משום שבנדה היא נאמנת לומר ג"כ שהיא טהורה ולכן היא נאמנת באמתלא, אבל אב שנאמן רק לאסור את בתו ולא להכשירה לא יהיה נאמן באמתלא.

ועוד צריך להבין את ההשוואה של הש"ש בין המקרים, משום שיש לחלק בפשטות בין הנאמנות של האב לאסור את בתו לבין הנאמנות של אשה על נידתה: הנאמנות של האב היא נאמנות כשני עדים ולכן אינו נאמן לחזור באמתלא ככל שני עדים, אבל הנאמנות של אשה אינה כשני עדים אלא כעד אחד והתורה אמרה שלאסורים די בעד אחד ולכן יכולה לחזור באמתלא. וכ"מ בריטב"א (קידושין ס"ד ע"א) שמקשה על מה שאומרת הגמ' שאב לא נאמן להעיד על בתו שנשבתה (ונפסלה לכהונה) משום שאינו בידו, מדוע אינו נאמן במיגו שקדשה והשיאה בביאה לממזר ולפסול כהונה, ומתוך הריטב"א וז"ל: "דכיון שהאמינה תורה לאב לומר קידשתי את בתי הו"ל בהא כעדים ואין עד נאמן מדין מיגו..."⁷, הרי מוכח שנאמנות האב חשובה כשני עדים ואפשר ללמוד מכך אינו נאמן אף באמתלא, אבל ע"א שנאמן באיסורים אינו נחשב כשני עדים ולכן נאמן לחזור בו באמתלא.

ונראה שההשוואה של הש"ש בין נאמנות האב לנידה היא מכך שגם באב וגם בנידה הם נאמנים גם כלפי אנשים אחרים⁸ ואעפ"כ יכולים לחזור באמתלא, והחילוק ביניהם לבין ב' עדים רגילים הוא שהם אינם אומרים את עדותם בבי"ד ולכן הם נאמנים באמתלא⁹ ולפי"ז אפשר לומר שהש"ש סובר שמה שאינו נאמן באמתלא הוא משום הבי"ד ולכן לא שייך לחלק כמו שהובא לעיל.

שיטת הרמב"ם בחשש גומלין (כ"ד ע"א - ע"ב)

בגמ', "ת"ר אני כהן וחברי כהן נאמן להאכילו בתרומה ואינו נאמן להשיאו אשה עד שיהו ג' שנים מעידים על זה ושנים מעידים על זה רבי יהודה אומר אף אינו נאמן להאכילו מתרומה עד שיהו ג' שנים מעידים על זה ושנים מעידים על זה. למימרא דרבי יהודה חייש לגומלין ורבנן לא חיישי לגומלין והא איפכא שמעינן להו דתנן החמרין שנכנסו לעיר ואמר אחד מהם שלי חדש ושל חברי ישן שלי אינו מתוקן ושל חברי מתוקן אינו נאמן ר' יהודה אומר נאמן. אמר רב אדא בר אבהו, אמר רב מוחלפת השיטה, אביי אמר לעולם לא תיפוך בדמאי הקלו רוב עמי הארץ מעשרין הן, אמר רבא דר"י אדר"י קשיא דרבנן אדרבנן לא קשיא אלא דר"י אדר"י לא קשיא כדשנינן דרבנן אדרבנן לא קשיא כדאמר רב חמא בר עוקבא בשכלי אומנותו בידו ה"נ בשכלי אומנותו בידו... ואב"א ר"י ורבנן במעלין מתרומה ליוחסין קמיפלגי". ע"כ.

⁷ וכ"מ באו"ש ה' עדות פ"כ ה"ח. ע"ש.

⁸ ועי' בקצוה"ח (ס' פ' סק"א) שהביא דעת מהר"א חסון שלא מועילה אמתלא בממון, וקשה הרי אם בערוה החמורה המועילה אמתלא כ"ש בממון הקל (וכמ"ש מהר"ש הלוי בתחילת הקצוה"ח שם). ולפמ"ש"כ אפשר להבין את דבריו, שאע"פ שממון קל מערוה מ"מ בממון הוא נאמן גם כלפי אחרים ולכן אינו נאמן באמתלא.

⁹ ועי' חו"ד סי' קפה סק"ה (בעיקר לקראת סוף החצי הראשון).

בהסבר תרוצו של רבא כתב רש"י וז"ל: "חמר המביא תבואה למכור היה נושא בידו כלי היכר של מכירה כגון מחק שמוחקים בה המדה, והמביא להצניע אינו נושא בידו כלי אומנות מכר והכא כגון שכלי אומנותו בידו של זה המזלזל את שלו דאנן סהדי שלמוכרה הביאה הלכך אין זה אלא גומל וזה יעיד עליו בכרך שלפניהם" עכ"ל. ומשמע מדבריו שכיון שאנו רואים שהוא רוצה למכור יש מקום לחשוש לגומלין דהיינו שמעיד כדי שהמוכר השני יעיד לטובתו בעיר הבאה. ואילו תוס' (בשם ר"ח) מסביר שהתרוץ מתייחס לכהן והכוונה ב"כלי אומנותו" היא כלים שאינם מקבלים טומאה וזה מוכיח שהוא כהן.

[והיה אפשר לומר בכוונת רש"י שהסיבה לכך שחוששים לגומלין הוא משום שמזלזל את שלו בעוד שהוא רוצה למכור וא"כ יש לחשוש שעושה כן בשביל לקבל תמורה בעיר אחרת, אבל עי' במהרש"ל שלא פ"י כן. ועוד שרש"י (ד"ה אינו נאמן) כתב שמה שמזלזל את עצמו זה סיבה להאמין לו יותר (בניגוד לתד"ה שלי, ועי' מהרש"א שהעיר ע"כ) וכן משמע ברשב"א שכתב להקשות על הגמ' מדוע זה שאומר שכהן הוא אינו נחשב כמו כלי אומנותו בידו (לפרש"י), ומשמע מקושייתו שהבין ג"כ שכלי אומנותו מחזק את החשש לגומלין משום שרואים שגם הוא רוצה להשיג את מה שמעיד עליו ולא מפני שעושה מעשים מחשידיים].

וברמב"ם (הל' מעשר פ"ב ה"י וכן הל' אסו"ב פ"כ ה"א) פסק כחכמים גם לגבי עדות על מעשרות (שאינם נאמנים) וגם לגבי עדות על כהונה (שנאמנים) והשמיט בשני המקומות את ההעמדה שכלי אומנותו בידו וצריך להבין מדוע. ועי' בכס"מ (בהל' מעשר שם) שהסביר שהטעם לכך הוא משום שלפי האב"א (שר"י אוסר בכהן משום מעלין מתרומה ליוחסין ולא משום גומלין) מתורצת גם שיטת חכמים וא"צ להעמיד בשכלי אומנותו בידו. עכת"ד. וצריך להבין את דבריו שהרי תרוץ זה מתרץ רק את שיטת ר"י ולחכמים עדיין צריך להעמיד בשכלי אומנותו בידו (וכ"כ תוס') וא"כ הדרא קושיא לדוכתה מדוע לא העמיד הרמב"ם בשכלי אומנותו בידו בידו (הרי הוא פוסק כחכמים).

ונראה להסביר דברי הכס"מ, דז"ל הרמב"ם בהל' מעשר שם¹⁰: "החמרין שנכנסו לעיר ואמר אחד מהן פירות אלו אינם מתוקנים ופירות חבירי מתוקנים אינו נאמן שמא קנוניא הן עושים זה עם זה ויחלקו השכר ביניהם" עכ"ל. ונראה שיש הבדל בין חשש לגומלין ובין חשש לקנוניא (לשם הנוחות נגדיר שראובן מעיד עדות לטובת שמעון): בחשש לגומלין השכר של ראובן תמורת עדותו הוא עדות (שקר) ששמעון יעיד לטובתו, אבל בחשש לקנוניא השכר של ראובן אינו עדות שקר אלא חלוקה ברווחים ששמעון ירוויח כתוצאה מעדות ראובן. במילים אחרות: החשש לגומלין הוא חשש לעדות שקר הדדית אבל החשש לקנוניא הוא חשש לחלוקה ברווחים תמורת עדות שקר. וכן משמע במאירי וז"ל: "חמרים המוליכים תבואה למכור בכרכים ובעירות והם ע"ה שתבואתם דמאי ונכנסו לעיר ואמר א' מהם שלי אינו מת(ו)קן ושל חבירי מת(ו)קן אינו נאמן להעמיד את של חבירו בחזקת מת(ו)קן שאינם אלא מערימים אמור אתה כך במקום זה ואני כך במקום אחר, או שמא

¹⁰ ע"פ מהד' פרנקל, בספרים הרגילים מופיע בקיצור.

קנוניא הם עושים כדי לחלק השכר ביניהם" עכ"ל. ומוכח מדבריו שיש הבדל בין חשש לגומלין ובין חשש לקנוניא וכנ"ל.

ולפי"ז אפשר לומר שאמנם לפי התרוץ של אביי (שר"י חושש לגומלין אלא שבדמאי הקלו כי רוב ע"ה מעשרים הם) החשש שנחלקו בו ר"י וחכמים הוא חשש לגומלין, אבל לפי האב"א (שלכו"ע אין לחשוש לגומלין) החשש שנחלקו בו ר"י וחכמים הוא חשש לקנוניא, שלפי ר' יהודה אין לחשוש אף לקנוניא ולכן הוא מכשיר את העדות למעשר, אבל בעדות לכהונה הוא פוסל מסיבה צדדית (מעלין מתרומה ליוחסין), ולעומת זאת, לפי חכמים יש לחשוש לקנוניא ולכן בעדות למעשר חכמים פוסלים אבל בעדות לכהונה חכמים מכשירים משום שלא שייך לחשוש לקנוניא (כי לא מדובר ברווח כספי שיהיה לו כתוצאה מעדות השקר של חברו), ולפי"ז מתורצת שיטת חכמים וא"צ להעמיד בשכלי אומנותו בידו. ולכן מובן מדוע לא העמיד הרמב"ם בשכלי אומנותו בידו.

ולפי האמור לעיל אפשר להסביר שרש"י ותוס' נחלקו מהו החשש בסוגיא: לפי רש"י החשש הוא לגומלין ולכן פירש שכלי אומנותו בידו גורם לחשוש יותר לגומלין. אבל תוס' נטו מפרש"י משום שהם סוברים שהחשש הוא לקנוניא¹¹ ומה שכלי אומנותו בידו לא מעלה ולא מוריד לענין קנוניא (כי לא מדובר שגם עד השקר רוצה למכור אלא שרוצה להנות מהמכירה של השני) ולכן פי' שהכוונה לכהן וכנ"ל. [ואין לומר שנחלקו האם האם חכמים חוששים בסתמא לגומלין (רש"י): בסתמא לא חוששים ורק כשכלי אומנותו בידו חוששים, תוס': בסתמא חוששים ורק כשיש הוכחה לכך שהוא כהן לא חוששים), משום שכבר כתבו תוס' (סד"ה שלי) שמי שסובר שלא חוששים לגומלין יסבור כך תמיד אע"פ שיש מקום לחשוש לכך¹². עיי"ש]. וע"ע בספר דרך אמונה (הלי מעשר שם בבאור ההלכה).

¹¹ וצ"ל שלגבי עדות לכהונה חוששים לגומלין אלא שבמעשר החשש הוא לקנוניא.

¹² ואע"פ שרש"י לא כתב כך, מ"מ קשה לומר שחלקו בדבר.